

ОΔΙССΕΥ

СТІВЕН ФРАЙ

ХАРКІВ
ФОЛІО
2025

Бурі

БОГИ СПОГЛЯДАЮТЬ УНИЗ

Нас, смертних, часто називають дітьми Божими, хоч у цій історії саме боги поводяться як діти. Як то часто буває з дітьми, боги геть позбавлені терпіння. Як діти, вони влаштовують істерики, коли їхні бажання не здійснюються або коли здійснені бажання виявляються зовсім не такими, якими їх уявляли. Як діти, вони тупотять ногами й кричать від люті, і немає страшнішої люті, — ані для людей, ані для богів, — ніж та, коли розлютився сам на себе.

Афіна споглядала, як дим піднімається над руїнами Трої, слухала крики тих, хто помирав під мечем, і тих, хто вижив. Поступово її охопив жах. Нахаба Паріс, який зневажив її красу заради оманливих обіцянок Афродіти, отримав по заслугі — він конав під стінами загиблого міста, яке стало йому рідним. Єлена, та сама обіцяна нагорода, яку богиня кохання допомогла йому викрасти, збиралася назад у Спарту в компанії свого законного чоловіка царя Менелая. Великі (як їй здавалося) кривди були виправлені. Перемога ахейців над захисниками Трої була повною і беззаперечною.

Величну золоту Трою було обернено на попелище. Проте Афіна не відчувала ані тіні радості. Вона споглядала, як троянців і троянок гвалтують, ведуть у рабство або рубають

на шматки в шаленому кривавому безумстві, якого світ ще не бачив. Те, що вона відчувала, важко було назвати соромом — олімпійцям соромно не буває. Її почуття були радше сумішшю жаху й розчарування. Невже боги перейняли від людей їхню згубну звичку потурати власним пристрастям? Так бути не може — люди не мають обертати богів на свої спотворені віддзеркалення, радше боги мають надихати людей підноситися до їхніх висот.

У цей день упала не лише Троя — розбилося на дрібні шматочки ще дещо. Афіна не могла збагнути, що саме, проте серцем відчувала, що і світ людей, і світ богів змінилися назавжди.

На її очах переможні греки тягнули вози з награбованими скарбами та гнали рабів до незліченних кораблів, які так довго нудьгували біля троянських берегів.

Над світом повисла глибока густа тиша. Афіна була переконана: рівновага речей у світі порушена, і на богів та людей чекають великі зміни.

Греки, яким вона сприяла, виявилися негідними ані своєї перемоги, ані всіх зусиль, що їх богиня заради них докладала. Наївно, нерозумно — але Афіна винуватила їх у тому, що все склалося так, що їй довелося вести їх у цій війні. Що ж, нарешті вона знайшла, на кого злитися ще, крім себе самої.

Цілком виправданим був її гнів на царя локрів Аякса — його ще називають Аяксом Меншим, аби відрізнити від Аякса Могутнього, він же Аякс Теламонід. Той, перший Аякс, відважний герой, помер з честю, від власної руки², ще до завершення війни, але це цей другий виявився меншим

² Див. «Троя», с. 264. — Прим. автора.

і в заслугах, і в чеснотах. Тієї ночі, коли творилися жахливі злочини й порушувалися всі закони честі, локрієць перейшов усі можливі кордони жорстокості та блюзнірства. У храмі, присвяченому Афіні, він відтягнув троянську княжну Кассандру від вівтаря, біля якого вона шукала притулку.

Свідків-людей у цей час не було, але Афіна не збиралася дозволити Аяксові лишитися безкарним. Усе ж таки це її святилище! Вона нашепотіла про осквернення храму Калхасу, придворному жрецю Агамемнона, і той розповів усе князям та вождям греків, водночас додавши, що Аякс ще й згвалтував Кассандру.

З усіх греків, яким Афіна благоволила, особливо їй до серця припав Одісей, цар Ітаки. Їй було надзвичайно приємно, коли, почувши розповідь Калхаса, Одісей закликав побити богохульника камінням.

Аякс, дізнавшись про це, заховався в найближчому храмі, і це боягузтво лише розпалило люті Афіни. Небачене богохульство — осквернити один храм і бігти по притулок в інший. Таке не можна було лишати безкарним. Одісей і Діомед, ще один улюбленець Афіни, вимагали витягти злочинця звідти й покарати, проте греки не наслідилися переходити поріг храму, побоюючись якогось дрібного божка, котрому той храм був присвячений³.

Агамемнон готувався відпливати додому, а поки завантажував кораблі награбованими в Трої скарбами. Скарбів було чимало — усе ж таки Агамемнон був верховним головнокомандувачем об'єднаних сил. Серед живої здобичі була та сама безчещена при вівтарі Кассандра, яку Агамемнон

³ Ім'я цього божка історія не зберегла. — *Прим. автора.*

відібрав в Аякса. Тепер на неї чекала дорога до палацу Агамемнона — там вона стане однією з його наложниць⁴, а як зістариться і буде вже непридатна для роботи в ліжку, то працюватиме на кухні.

Донька царя Пріама й цариці Гекуби і, відповідно, сестра Гектора й Паріса Кассандра обрала шлях жриці при храмі Аполлона. Там її краса невдовзі впала в очі самому Аполлонові, той запропонував їй дар пророцтва, і дівчина його залюбки прийняла. Аполлон подумав, що так вона погоджується на його залицяння, і вирішив перейти до справи, проте Кассандра відштовхнула його, шокована тим, що бог вважав, ніби через подарунок має право на її тіло. Принижений і розчарований, Аполлон не міг забрати свій дар назад, — боги такого не можуть, — проте він міг звести його нанівець. Він плюнув Кассандрі в уста. Пророцтва її збуватимуться, але ніхто їм не віритиме.

Увесь жах Аполлонового прокляття дався взнаки того доленосного ранку, коли перед стінами свого міста троянці знайшли зробленого Одисеем дерев'яного коня. Величезне грецьке військо, численні кораблі, які роками стояли біля берегів, кудись зникли. Троянці святкували перемогу й вирішили затягнути коня всередину міста. Кассандра благала їх цього не робити, переконувала, що це пастка (чим воно, власне, і було). Вона передвістила, що цей кінь принесе троянцям лише поразку, руйнацію та смерть. Але, зрозуміла річ, ніхто їй не повірив.

⁴ *Наложниця* — не зовсім те слово, але іншого нема. «Коханка»? Абсурдно. «Вимушена коханка»? Звучить ще абсурдніше. «Сексуальна рабиня»? Мабуть, це найкращий аналог, хоча фраза ця з часом дещо затерлася. — *Прим. автора.*

І ось її місто лежить у руїнах, родина майже вся загинула, а сама вона йде в кайданах на корабель, який повезе її назустріч долі секс-рабині. На диво, вона не нарікала на долю — навпаки, Кассандра сміялася, розповідаючи в усіх малоприємних подробицях, що чекає на неї та Агамемнона по прибуттю до Мікен.

Весь берег, скільки можна було окинути поглядом, був вкритий кораблями греків та їхніх союзників, які жадібно несли в трюми здобич зі знищеного міста. Вони упивалися своєю перемогою і поводитися — як вважала Афіна — гірше за стерв'ятників чи шакалів, які, знайшовши померлу тварину, поралися з трупом, доки від нього не лишалися самі сухі кістки. Були, звісно, і винятки. Нестор, престарілий цар Пілоса, уже вирушив додому зі скромною здобиччю. Флотилії критянина Ідоменея та аргосця Діомеда теж поспішали додому, на захід і південь. Вірні дружини, милі родини й рідні країни були їм милішими за золоті злитки та прекрасних рабинець.

Проте ніхто не поспішав додому так, як Одиссей. Афіна уважно споглядала, як він сходить на корабель. Під його началом було дванадцять кораблів, і на кожному було по сорок чоловіків — мужів Итаки. У разі безвітря вони могли сісти на весла, проте більше покладалися на сприятливі вітри. Принісши жертви та промовивши потрібні молитви, вони теж прощалися з проклятим берегом, на якому просиділи довгих десять років.

Одиссей, який, власне, і вигадав хитрий план, що приніс перемогу, отримав у нагороду великий трофей — царицю Трої Гекубу. Сумнівної вартості трофей, як виявилось. Варто було Одиссеєві ступити на борт, жінка накинулася на нього з люттю дикого хижака. Ітакський цар намагався не

підпустити її близько до себе, водночас виявляючи дива доброти й обережності, а Гекуба тим часом кричала про всі нещастя, які її спіткали. Її сини — Гектор, Паріс, Деїфоб, Троїл і навіть наймолодший Полідор — усі загинули. Її доньки збезчещені. Її коханому чоловікові Пріаму, найвеличнішому й наймудрішому з усіх царів, яких тільки знав світ, у неї на очах відтяв голову Неоптолем, син Ахілла. Нарешті, вигукуючи свої нещастя, Гекуба підійшла до Астіанакта, єдиного сина великого царевича Гектора. Неоптолем і його люди вирвали дитину з рук матері, вдови Гектора Андрوماхи, і, сміючись, кинули на гострі камені під стінами Трої⁵. Перед лицем богів Гекуба присягалася, що доки уста її мають голос, вона не припинить проклинати греків за ці та інші огидні й невимовні злочини.

Одіссей завжди вважав себе людиною дуже терплячою — навіть трохи пишався цим. Проте терпіти невпинний вереск і плювки в обличчя від божевільної бабці йому було несила. Без такого трофею цілком можна було обійтися, тож ітакський цар схопив Гекубу, перекинув через борт й опустив на пісок, де вона далі кричала й гарчала, тепер уже в тіні корабельного носа, аж доки на очах в Одіссея не

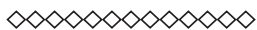
⁵ У деяких версіях Астіанакта вбивають воїни Неоптолема, в інших — наприклад, у трагедії Евріпіда «Троянки», — сам Неоптолем). Виправдовуючи свій вчинок, Неоптолем (а услід за ним — чимало мафіозних босів) пояснював, що Астіанакт міг вирости й удатися до помсти за батька). Тепер Андрوماха, очікуючи, як і Кассандра, на долю секс-рабині, томилася в кайданах на кораблі мірмідонян (мірмідонянами, буквально «мурахами» називали вірних Ахіллові фесалійських воїнів. Про їхнє походження див. «Троя»). — *Прим. автора.*

перетворилася на дикого собаку, якого перед цим наслідувала у своїй люті⁶.

Грекам кортіло вирушити додому, але їм ставало розуму не забувати про богів. Під стінами Трої були принесені щедрі жертви-подяки за перемогу й щасливий кінець. Проте Афіні, та й іншим олімпійцям, ці жести поклоніння здавалися надто формальними, поспішними, поверховими — і якимись непереконливими.

Благочестя греків обернулося на блюзнірство ще сильніше, коли Неоптолем вчинив нову страшну річ. Він оголосив грекам, що йому уві сні з'явилася тінь батька, Ахілла, й вимагала принести йому в жертву Поліксену, наймолодшу доньку Гекуба та Пріама. Ахіллові вона припала до серця, коли він якось побачив її в компанії її молодшого брата Троїла — якого він вбив (з огляду на пророцтво, згідно з яким Трої не суджено впасти, якщо Троїл доживе до двадцяти). Хоча Ахілл був тепер мертвий, він якимось чином вважав себе нареченим дівчини, і його тінь вимагала віддати йому Поліксену. Принаймні так стверджував Неоптолем. Серед греків Ахілл був легендою, навколо його сили сформувався

⁶ Хай би як склалася доля Гекуби насправді, більшість письменників наполягають саме на «собачому» варіанті. Одне з джерел стверджує, що так боги змилостивилися над жінкою — перетворили її на собаку, аби вона змогла втекти від Одиссея та інших греків і мирно дожити своє життя — ніхто не знає, де саме. Данте припала до серця версія, згідно з якою горе Гекуби за найменшими дітьми, Поліксеною і Полідором, довело її до божевілля, через яке вона почала гарчати, немов пес. «Пес зі скаженими очима». Похована Гекуба була, як дехто каже, у Галліполі, місцині під назвою Кіноссема, «собача могила». — *Прим. автора.*

Зміст

ІТАКА	5
ВСТУП.....	16
БУРІ	20
Боги споглядають униз.....	20
Грецькі армади	30
Острів вітрів	42
КАРФАГЕН	49
Боги грецькі й боги римські	49
На березі.....	50
Божественне прохання.....	53
У Карфагені.....	57
Полювання.....	58
ПОВЕЛИТЕЛЬ НАРОДІВ	63
Удома!	63
МАТИ І СИН	71
Ліжко з оливи	71
Ментес ловить яблуко.....	73
Пілос	84
Спарта.....	90
Єлена і Менелай	92
Море говорить	98
Олімпійські ігри.....	105

НА ОСТРОВІ КАЛІПСО	108
Послання	108
Прощання	112
Гнів Посейдона	118
Біла богиня	119
 ПРОКЛЯТІ ДІТИ	122
Фокіди на Фокіді	122
Назад у Мікени	128
Помста	130
Боги радяться	136
Фурії	139
Суд	141
 СТАТУЯ В ТАВРИДІ	150
 ОДІССЕЙ. «МУЖ, ЩО ЗВІДАВ СТІЛЬКИ СТРАЖДАНЬ»	161
Незнайомиць на березі	161
Одіссей розповідає: Острів Лотоса	171
Одіссей розповідає: Циклопи	174
Печера	176
Одноокий	177
Втеча	181
Вітри	187
 КІРКЕЯ	195
Одіссей розповідає: Острів Еея	195
Підземне царство	208
Повернення на Еею	215
Острів сирен	220
Скілла і Харібда	223
Бики Сонця	225
Додому!	231

ІТАКА	233
Незнайомий берег	233
До свинарника	238
Повернення Телемаха	242
Тепер нас троє	247
Медон вигукує і слухає	254
Жебрак	257
Шрам	267
Пастух Філетій	275
Рішення Пенелопи	277
Переможець	281
Удома	294
ПОДАЛЬШІ ПРИГОДИ	298
Тоді й зараз	304
Греки вже пройшли цей шлях	307
Пагорб Ареса	308
ДОДАТКИ	311
«Ностос»	311
Спілберг, Толкін та інші	313
До речі, про Гомера	316
Прощання з богами	317
ДІЙОВІ ОСОБИ	320
Безсмертні	320
Смертні	330
ГРЕЦЬКІ І РИМСЬКІ БОЖЕСТВА	346
ПРИСВЯТИ Й ПОДЯКИ	347